

S. Rusova noted that having understood the close connection of a person with citizenship, imagining the best charities required of a person by his public duties, it is possible to find out exactly how to carry out social education, so that it resulted in real development of citizenship, increase in him active intelligent figures.

Key words: Ivan Ohienko, Sofia Rusova, citizenship, features, formation, upbringing.

Отримано: 27.10.2021 р.

УДК 373.3.016:811.1612]:001(477)

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.116-122

Олеся Мартіна

ORCID 0000-0002-2829-5483

кандидат філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Наталя Третяк

ORCID 0000-0001-7421-7438

кандидат філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Мар'яна Гордійчук

ORCID 0000-0002-4263-8104

кандидат педагогічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОМУНІКАТИВНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (на основі педагогічних ідей Івана Огієнка)

У статті описано методи, форми і засоби навчання, використання яких дозволить найбільш оптимально формувати в молодших школярів мовленнєві компетентності на уроках української мови; окреслено шляхи і способи покращення інтерактивної діяльності та удосконалення практичної підготовленості вчителя до роботи з дітьми, а також аспекти формування правильності мовлення, педагогічні та лінгвістичні умови формування мовленнєвої культури учнів початкових класів; висвітлено ефективність формування національноромовної особистості, яка залежить від цілеспрямованого пошуку шляхів удосконалення організації рідномовної освіти, свідомого проектування змісту навчання на основі оптимального поєднання традиційних та інноваційних педагогічних технологій, дидактичних методів, прийомів, форм і засобів навчання.

Теоретичне осмислення психологічних, лінгводидактичних основ методики роботи над формування мовленнєвої компетентності молодших школярів, узагальнення передового досвіду вчителів початкових класів підтвердили актуальність порушеної проблеми. Оволодіння мовою на комунікативних засадах сьогодні становить основу лінгвістичних інновацій, першочерговим завданням вищої освіти. Уміння спілкуватися, використовуючи лексичні багатства, семантичні й етимологічні глибини, граматичну виразність, сло-

вотвірні потенції, стилістичну гнучкість рідної мови в усіх функціональних сферах зумовлює комунікативну компетенцію мовної особистості. Набуті учнями в початкових класах знання, особистісні якості, пов'язані з формуванням комунікативно-мовленнєвих умінь, стануть фундаментом для подальшого навчання, виховання, розвитку самовираження, значною мірою зумовлять практичну, громадську, професійну діяльність у майбутньому, адже мовленнєвий розвиток – необхідна умова життєдіяльності школяра.

Ключові слова: ключові компетентності, компетентнісний підхід, мовна особистість, мовленнєва компетентність, компетентна особистість, комунікативні вміння, мовна майстерність, розвиток мовлення, культура мовлення, мовні засоби.

У «Концепції навчання державної мови в школах України» окреслено основну мету початкового курсу української мови, яка полягає у вихованні поваги й любові до рідної мови, бажанні досконали її вивчати, у формуванні початкового уявлення про мовну систему, взаємозв'язок одиниць мовних рівнів. Оволодіння молодшими школярами українського мовою є важливою умовою й основним засобом їх мовно-мовленнєвого розвитку та інтелектуального зростання, що забезпечує готовність здобувати подальшу сучасну освіту [5, с.58-62].

Сучасна школа потребує вдосконалення методики та методичного процесу формування комунікативних умінь, оскільки програмні вимоги спрямовано на вдосконалення національної системи освіти, збереження культурної спадщини українського народу, зокрема української мови. Культура мовлення – це проблема, що так чи інакше присутня в усякій національній спільноті і буває предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, загалом людей, небайдужих до можливостей слова і престижу своєї мови. Адже літературна мова в усіх народів відрізняється від розмовної, «народної», і потребує постійного дбайливого догляду, культивування [4, с.183-185].

Варто підкреслити багатогранність пошуку видатного діяча, І. Огієнка, чий зусилля спрямовувалися на вирішення завдань освіти і виховання всієї української молоді. Педагогіка вченого ґрунтується, насамперед, на глибокому розумінні дитини, сутності пізнавальних процесів, виявляється в особистій зацікавленості щодо духовного розвитку людини, національного самозбереження українського народу.

Проблемі формування мовленнєвої компетентності школярів приділяли увагу багато вчених. Зокрема, В.І. Бадер (розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів у взаємозв'язку), А.М. Богущ і Н.В. Гавриш (розвиток мовленнєвої діяльності дошкільників), Т.В. Коршун (відбір лексики для початкового етапу засвоєння української мови), М.О. Орап (розвиток мовлення першокласників), Л.М. Паламар (комунікативне мовлення), О.Є. Смолінської (мовний розвиток засобами українського фольклору), В.А. Трункової (розвиток мовлення в умовах білінгвізму), Л.О. Хомич (психолого-педагогічна підготовка вчителів до розвитку мовлення дітей). Важливість досліджуваної проблеми пояснюється тим, що добре розвинене мовлення допомагає сприймати довкілля, реалізувати навчальні, пізнавальні і виховні функції навчального процесу. Від рівня сформованості

мовленнєвих умінь залежить успішність осмисленого засвоєння мови та розвитку мовлення в майбутньому.

Однак дослідниками висвітлено питання вдосконалення мовної майстерності тих, хто вже одержав шкільну освіту (студентська молодь, вчителі), тоді як систематична робота щодо формування й удосконалення мовленнєвої культури, саме учнів загальноосвітньої школи, зокрема початкової, залишається актуальною і водночас недостатньо розробленою.

Мета статті – теоретично обґрунтувати комунікативні умови формування мовленнєвої компетентності молодших школярів та окреслити шляхи оптимізації мовного виховання учнів.

Процеси гуманізації шкільної початкової освіти передбачають створення умов, спрямованих на розкриття й розвиток особистості учня, встановлення взаємозв'язку його індивідуального духовного світу зі світом інших людей, соціуму в цілому. Мова та мовлення є продуктами культури, своєрідною пам'яттю світу, яка концентрує все, що пізнало людство. Людина завжди відчувала величезну потребу в мові як упорядкованій комунікативній системі, що вкрай необхідна для спілкування індивіда з іншими.

За твердженням І. Огієнка, мова нерозривно пов'язана з народом та його історією, «... і коли ми мусимо любити свій народ, то тим самим мусимо любити і берегти й свою рідну мову, бо без мови народ не може існувати». Спираючись на власний досвід, учений доводить, що «безмовний народ – не народ». Спілкування з дітьми своєю мовою веде до підвищення свідомості, формує гідність, високі моральні якості. «Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу, бо рідна мова – то основа нашої історії, як душа цього народу». На думку І. Огієнка, мова – це найкращий вихователь, бо завдяки їй формуються основи духовного світу дитини, тільки вона (мова) може забезпечити повноцінне життя особистості [1, с.89-100].

У початковій школі формування культури спілкування здійснюється в процесі вивчення всіх розділів мовного курсу шляхом збагачення, уточнення й активізації словникового запасу школярів, формування вміння правильно наголошувати слова під час вимови, поєднувати їх одне з одним, дотримуватися нормативних граматичних форм, доречно вживати виражальні засоби мови, формули мовленнєвого етикету.

Формування мовленнєвих умінь учнів початкових класів доцільно здійснювати комплексно, тобто одночасно працювати над уживанням слова, його вимовою й використанням граматичних форм. Вирішення цього питання можливе лише при використанні різних методів, які тісно пов'язані між собою, взаємно доповнюють один одного.

Практична сформованість процесу навчання мови передбачає правильне співвіднесення теорії й практики на уроці. Єдність теорії й практики в навчанні мови – загально дидактичний принцип, що передбачає встановлення правильного співвідношення теорії з практикою під час навчання мови, добір тренувальних вправ і завдань, які даватимуть можливість закріплювати й формувати необхідні уміння й навички [3, с.20].

Основною метою навчання рідної мови є формування духовно багаті мовної особистості, яка має володіти вміннями й навичками вільного ко-

ристування засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо). Засвоєння мови на матеріалі окремих слів, словосполучень чи розрізнених речень не дасть бажаного результату. Адже в основному ці слова й конструкції пасивні, вони різко активізуються, бо не викликають в уяві дитини живописних образів. Тому на уроці має звучати «живе» слово, яке повнокровно функціонує у найкращих зразках текстів художнього стилю, фольклорі тощо [2, с.11-14].

Розвитку мовленнєвих здібностей та активізації діяльності молодших школярів сприяє такий підхід до викладу навчального матеріалу, який передбачає об'єднання всіх завдань, запропонованих учителем, єдиним цікавим сюжетом, як приміром: подорож до осіннього лісу; розповідь чарівників; таємниця острова звуків; чари лісових мешканців [7, с.376-384].

Зацікавити школярів українською мовою як предметом навчання потрібно передусім шляхом уникнення одноманітності, шаблону і схематизму. Чітке і доказове опрацювання мовних явищ та варіювання форм, методів і прийомів навчання, адекватних виучуваним фактам, є тими чинниками, які збуджують пізнавальний інтерес і стимулюють самостійне мислення школярів. У зв'язку з цим має бути належно оцінена роль і місце у навчальному процесі цікавих мовних матеріалів.

Водночас педагог має пам'ятати про те, що кожний вид роботи, прийом чи засіб навчання, використаний на уроці, потрібно проводити з певною навчальною метою. Усі ігри, ілюстрації, цікавинки, казки тощо мають носити навчальний характер, і їх використання – спрямоване на досягнення конкретної навчальної мети уроку [8, с.215].

Основними мовними одиницями, якими дитина оперує на етапі навчання грамоти, є звуки мовлення, букви, слова, речення, текст. Введення дітей у звукову дійсність передбачає ознайомлення їх з основними мовними одиницями. Початкові уявлення про мовні явища молодші школярі мають одержувати на основі активних спостережень за відповідними одиницями живого мовлення з належним усвідомленням їх істотних ознак. При цьому вчителі мають взяти до уваги особливості української фонетики й графіки. Цілком зрозуміло, що без глибокої лінгвістичної підготовки вчитель не зможе сформулювати в дітей елементарні, але наукові уявлення про основні мовні одиниці: речення, слово, склад, звук [2, с.11-14].

На уроці вчитель обов'язково має повідомити дітям, що вони будуть робити і для чого, а потім після оцінювання, що і як робили. Для забезпечення цілеспрямованості уроку насамперед треба правильно визначити його цілі. Не менш важливим є активізувати увагу дітей на початку уроку, запропонувавши їм зоровий план його проведення. Цим же планом можна скористатися як зоровою опорою, підбиваючи підсумки заняття. Завдання й запитання формулюються педагогом конкретно і короткими фразами. Важливу роль у роботі над новим навчальним матеріалом відіграють наслідувальні дії молодших школярів. Коли діти засвоюють новий спосіб дії, найкраще показати зразок її виконання, наприклад: «Слово вимовляється так:...», «Вимовте цей звук разом зі мною» [8, с.215].

Широко застосовується на уроках групова форма організації навчальної діяльності дітей, коли вони об'єднуються в пари або групи по четверо.

Для групового виконання можна запропонувати завдання на складання речень або слів за поданою схемою, поширення речення або закінчення розпочатого педагогом речення тощо.

На уроках української мови вчитель має створювати умови для свідомого засвоєння учнями понять світоглядного характеру: мови і дійсності, мови і мовлення, мови і мислення; допомагати учням осмислювати власну мовленнєву практику; розвивати точність, доцільність та естетичність мовлення; виховувати культуру мовленнєвого спілкування. Мовленнєвій діяльності на уроці вчитель має відводити більше половини часу, вміло поєднувати розвиток мовних, мовленнєвих та комунікативних умінь учнів [6, с.128].

Формування комунікативних умінь, тобто умінь спілкуватися, насамперед вести діалог на основі одержаних знань і початкових умінь, також має відбуватися на кожному уроці. Так само комплексно слід підходити і до формування умінь писемного мовлення. Тут необхідний зв'язок між читанням і розвитком мовленнєвих і комунікативних умінь, а також письмом і зазначеними вміннями.

Усне мовлення є основним засобом спілкування людей і має стати предметом особливої уваги вчителя. Оскільки усне і писемне мовлення перебувають у постійній залежності, взаємозв'язку, то вони не лише продукують одне одного, а й формують психолінгвістичний та експресивний стан людини [7, с.376-384].

Розвивати мовлення дитини – значить допомагати їй засвоювати (запам'ятовувати) «матерію мови» (тренувати органи мовлення), полегшувати розуміння змісту знаків мови – лексичного і граматичного (тренувати інтелект), вчити виражати оцінку діяльності за допомогою лексичних, граматичних знань (тренувати емоції і почуття); полегшувати запам'ятовування літературної норми, традиції використання (узгодження і можливості взаємозміни) мовних знаків (морфем, слів, словосполучень, речень), їх звукового і графічного оформлення [8, с.215].

Найважливішою складовою педагогічної діяльності є, за І. Огієнком, вміння організовувати взаємодію з дітьми у процесі спілкування. Однак спілкування з вихованцями є ефективним тільки тоді, коли воно здійснюється у доступній цікавій формі. І. Огієнко вважав, що тільки компетентний вчитель, який упродовж всього життя самовдосконалюється, може належним чином забезпечити інтелектуальний і духовний розвиток підростаючого покоління. Вчитель посідає центральне місце в педагогічному процесі, виробивши до себе позитивне ставлення вихованця, і впливає на свідомість, підсвідомість і почуття дитини, яка відчуває моральний потяг до вчителя, бо від його слова отримує живлення для своєї думки [3, с.17].

Вивчення мови – особистісна потреба, яка виявляється в соціальній взаємодії, спілкуванні. Успішність спілкування залежить не тільки від бажання мовця вступити в контакт, але й від уміння реалізувати мовленнєвий намір, що залежить від ступеня володіння одиницями мови та вміння вживати їх у конкретних ситуаціях спілкування. Ці умови володіння мовою становлять сутність комунікативної компетентності, яка належить до центральних категорій комунікативної лінгвістики та лінгводидактики.

Актуальні тенденції розвитку методів навчання мови (пошук ефективних методів, орієнтованих на особистісну й культурологічну модель

організації навчально-виховного процесу з мови; зосередження особливої уваги на комунікативних методах, методах стимулювання пізнавальної самостійності й навчальної активності учнів; поєднання алгоритмізованих методів організації навчальної діяльності з творчо-розвивальними, ігровими) становлять теоретичну основу модернізації методичної системи навчання української мови й визначають перспективи розвитку змісту і методів формування духовно багатой мовнокомунікативної особистості [5, с.58-62].

Комунікативна компетентність не обмежується мовленнєвими вміннями, а виявляється як неодмінна складова соціальної, загальнокультурної компетентності людини, а результатом її формування має бути вміння адекватно виділяти комунікативні цілі та стратегії їх досягнення в мовні форми, а також уміння використання норм мовного етикету і соціальної поведінки в ситуаціях міжкультурного спілкування.

Отже, формування комунікативної компетентності необхідні для вміння контролювати правильність і доцільність своїх висловлювань, а також для вільного володіння мовою. А це, в свою чергу, допомагає особистісному розвитку учня. Набуті учнями в початкових класах знання, особистісні якості, пов'язані з формуванням комунікативно-мовленнєвих умінь, стануть фундаментом для подальшого навчання, виховання, розвитку самовираження, значною мірою зумовлять практичну, громадську, професійну діяльність у майбутньому, адже мовленнєвий розвиток – необхідна умова життєдіяльності школяра.

Список використаних джерел і літератури:

1. Брамінська Ю. «Хто любить свій народ, той йому служить»: Іван Огієнко й укр. відродж. *Укр. мова й л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2001. №2. С. 89-100.
2. Вашуленко М.С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. *Початкова школа*. 2001. №1. С. 11-14.
3. Вербещук С.В. Формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Херсон, 2016. 20 с.
4. Гришенкова Т.О. Іван Огієнко та формування мовленнєвої культури майбутнього вчителя. *Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка*. 2002. Вип. 9. С. 23-28.
5. Кучерук О.А. Сучасні тенденції вдосконалення змісту і методів україномовної освіти. *Наука і освіта: наук.-практич. журнал Південного наукового Центру НАПН України*. 2013. №5, липень-серпень. С. 58-62. Серія : Психологія і педагогіка.
6. Лещенко Г.П. Комунікативні завдання на уроках мови. 4 клас. Київ: Шк. світ, 2009. 128 с.
7. Макарчук Г.М. До психології комунікативної компетентності особистості. *Науковий вісник. Національний аграр. ун-т*. Київ, 2006. Вип. 99. С. 376-384.
8. Наумчук М.М. Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання). Тернопіль, 2001. 215 с.

References:

1. Braminska Yu. «Hto lyubit svii narod_ toi iomu slujit»: Ivan Ogienko i ukr. vidrojdj. *Ukr. mova i l-ra v sered. shk., gimnaziyah, liceyah ta kolegiumah*. 2001. №2. S. 89-100.
2. Vashulenko M.S. Formuvannya movnoї osobistosti molodshogo shkolyara v umovah perehodu do 4 richnogo pochatkovogo navchannya. *Pochatkova shkola*. 2001. №1. S. 11-14.
3. Verbeschuk S.V. Formuvannya movlennevoї kulturi uchniv pochatkovoї shkoli v procesi literaturnogo chitannya: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.02. Herson. 2016. 20 s.
4. Grishenkova T.O. Ivan Ogienko ta formuvannya movlennevoi kulturi maibutnogo vchitelya. *Visn. Jitomir. derj. ped. un-tu im. I. Franka*. 2002. Vip. 9. S. 23-28.
5. Kucheruk O.A. Suchasni tendencii vdoskonalennya zmistu i metodiv ukraїnomovnoї osviti. *Nauka i osvita: nauk.-praktich. jurnal Pivdenного naukovogo Centru NAPN Ukraini*. 2013. №5, lipen-serpen. S. 58-62. Seriya: Psihologiya i pedagogika.
6. Leschenko G.P. Komunikativni zavdannya na urokah movi. 4 klas. Kiiv: Shk. svit, 2009. 128 s.
7. Makarchuk G.M. Do psihologii komunikativnoї kompetentnosti osobistosti. *Naukovii visnik. Nacionalnii agrar. un-t*. Kyiv, 2006. Vip. 99. S. 376-384.
8. Naumchuk M.M. Suchasni urok ukraїnskoї movi v pochatkovii shkoli: metoda i tehnologiya navchannya. Ternopil, 2001. 215 s.

The article describes the methods, forms and means of teaching, the use of which will allow most optimally formation of speech competencies for younger students in Ukrainian language lessons; outlined ways and means to improve interactive activities and the practical readiness of teachers to work with children, as well as aspects for the formation of correct speech, pedagogical and linguistic conditions for the formation of speech culture of primary school students; highlights the effectiveness of the formation of national identity, which depends on the purposeful search for ways to improve the organization of native language education, conscious design of learning content based on the optimal combination of traditional and innovative pedagogical technologies, didactic methods, techniques, forms and means of learning.

Theoretical comprehension of psychological, linguodidactic bases of a technique of work on formation the speech competence for primary school students, generalization of advanced experience for primary school teachers confirmed urgency of the raised problem. Today mastering the language on a communicative basis is the basis of linguistic innovations, the priority of higher education. Ability to communicate using lexical riches, semantic and etymological depths, grammatical expressiveness, word-forming potentials, stylistic flexibility of the native language in all functional spheres determines the communicative competence of the linguistic personality. The knowledge acquired by students in primary school, personal qualities associated with the formation of communication and speech skills, will be the foundation for further education, upbringing, development of self-expression, largely determine the practical, social, professional activities in the future, because speech development is a necessary condition for student's life.

Key words: key competences, competence approach, language personality, speech competence, competent personality, communication skills, language skills, speech development, speech culture, language means.

Отримано: 11.10.2021 р.